

ABDURRESUL HAYYAMPUR'UN HAZIRLADIĞI MECMÂ'ÜL-HAVÂS NEŞRİ ÜZERİNE YAPILAN ELEŞTİRİLERİN İNCELENMESİ

Analysis Of The Criticisms On The Mecmâ'u'l-Havâs Prepared By Abdurreşul Hayyampur

Arş. Gör. Muhammed Furkan ŞAHİN

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1368-2827>

ÖZET

Bu çalışma İranlı Şarkiyatçı Dr. Abdurreşul Hayyampur'un 1948 yılında Sadıkî Kitabdar, Tezkire-i Mecma' al-Havass be zebani Turkî-yi Çagata'î adıyla neşrettiği eseri tanıtmak, eseri neşrederken almış olduğu insiyatifler nedeniyle İbrahim Kutluk ve Ahmed Ateş tarafından gelen eleştirileri ve bunlara verdiği cevapları tek bir çatı altında toplamak ve eleştirilerin yoğunlaştığı noktaları incelemek amacıyla kaleme alınmıştır. Dr. Hayyampur'un İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde üzerinde çalıştığı bu eserin üç nüshasına ulaşabilmiştir. Bu nüshalar hakkında bilgiler çalışmamızın giriş bölümünde verilmiştir. Ayrıca Mecmâ'ü'l-Havâs 'ın müellifi Sâdıkî Afşar'ın hayatına da yazımızın giriş bölümünde kısaca değinilmiştir. Hazırlanan bu neşre yapılan eleştiriler kronolojik olarak sıralanmış ve eleştiriler esas olarak Dr. Mehmet Oğuzhan Kuşoğlu'nun bilinen tüm Mecmâ'ü'l-Havâs nüshalarını incelediği doktora tezinden ve yardımcı diğer kaynaklardan faydalanılarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mecmâ'ü'l-Havâs, Sâdıkî Afşar, Abdurreşul Hayyampur, Ahmet Ateş, İbrahim Kutluk

ABSTRACT

This study was written in order to introduce the work named Tezkire-i Mecma'ül Havass by the Iranian Orientalist Abdurreşul Hayyampur, to examine the criticisms made by Ahmet Ates and Ibrahim Kutluk, and to gather under one roof Hayyampur's responses to the criticism and this study to examine the points where the criticisms are concentrated. Hayyampur was able to reach three copies of this work, which Hayyampur worked on during his stay in Istanbul. Information about these copies is given in the introduction of our study. In addition, the life of Sâdıkî Afşar, the author of Mecmâ'ü'l-Havâs, was briefly mentioned in the introduction of our article. The criticisms made to this publication are listed chronologically and the criticisms were mainly examined by Mehmet Oguzhan Kusoglu's doctoral thesis in which all known Mecmâ'ü'l-Havâs copies were examined and it was tried to come to a conclusion by making use of other sources.

Key Words: Mecmâ'ü'l-Havâs, Sâdıkî Afşar, Abdurreşul Hayyampur, Ahmet Ates, Ibrahim Kutluk

1. GİRİŞ

Büyük Şah Abbas devrinin ileri gelenlerinden biri olan Sadıkî Afşar, Hüdâbendelû boyuna mensup olup, 940 h. / 1533 m. yılında Tebriz'in Vercu kasabası yakınlarında doğmuştur. Henüz 20'li yaşlardayken babasını kaybetmiştir. Bu olaydan sonra bir süre Emir Han, Beder Han ve İskender Han Afşar gibi şahsiyetlerin yanlarında bulunmuştur. Şah II. İsmail devrinde kütüphane memurluğuna getirilmiş daha sonra Şah Abbas devrinde ise kütüphanenin başına getirilmiştir. (Terbiyet, 1999) Türkçe ve Farsça eserler kaleme alan Sadıkî Afşar, ressamlık konusunda da pek bir mahirdi. Onun yapmış olduğu resimlerinden biri Leningrad Üniversitesinde bulunmaktadır. Ondan bize kalan eserler şunlardır: Zubdet'ül Kelam, Fetihname-yî Abbas, Makaleler ve Hikayeler, Mesnev-î Sa'di ve Se'îd Divan-ı Şiir-î Türkî, Divan-ı Şiir-î Farsî, Tezkire-î Şu'âra ya da diğer adıyla Mecma'ül Havas'dır. Sadıkî'nin ölüm tarihi bilinmemektedir. (Vefaî, 1999) Sadıkî Afşar'ın 1007'de tamamladığı Mecma'ü'l Havâs'ı da Nevâî¹ tezkiresinden hareketle

¹ Bkz. Mecâlisü'n-nefâis

Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır. Eserde Şah İsmâil döneminden 16. yüzyılın sonlarına kadar yaşayan Fars ve Türk asıllı 332 şairin biyografisi verilmiştir. (Öz, 2012) Eser, bir mukaddime, 8 bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. Müellifin hatime bölümünde kendi şiirlerinden de örnekler vermesi sebebi ile Mecma'ü'l-Havâs' da bulunan şair sayısı 333 olmaktadır. Mecma'ü'l-Havâs'ın bilinen 9 nüshası vardır. Eserin mevcut nüshaları şu şekildedir.

- ✓ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Hâlis Efendi Türkçe Yazmalar Bölümü, DN: 4085 ; Mecma'ü'l-Havâs, Sâdikî-i Kitâbdâr,
- ✓ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, DN: T 4097 ; Tezkire-i Sâdikî-i Kitâbdâr,
- ✓ Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, DN: 34 NK 3720; Mecma'ü'l-Havâs, Sâdikî,
- ✓ Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, DN: 34 Nk 3721/1; Mecma'ü'l-Havâs, Sâdikî,
- ✓ İstanbul Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, TN: 171; DN:81; Mecma'ü'l-Havâs, Sâdikî-i Kitâbdâr,
- ✓ Ketâbhâne ve Merkezî Esnâd, Daneşgahî Şehid Mutahharî, (Eski adıyla: Ketâbhâne-î Medrese-î Sipehsalar) DN:2729; Mecma'ü'l-Havâs, Sâdikî Beg Âfşar,
- ✓ İran Ketâbhâne-i Melik Türkçe Yazmaları Bölümü, Tahran, DN:4077; Mecma'ü'l-Havâs, Sâdikî-i Kitâbdâr,
- ✓ Fransa Ulusal Kütüphanesi, Türkçe Eserler Bölümü, DN:1002; Mecma'ü'l-Havâs, Sâdikî
- ✓ Avusturya Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe Yazmaları Bölümü DN: 154; Mecma'ü'l-Havâs, Sâdikî-i Kitâbdâr

Dr. Abdurresül Hayyampur 1948 yılında hazırlamış olduğu ve Sadikî Kitabdar, Tezkire-i Mecma' al-Havass be zebani Turkî-yi Çagata'î adıyla neşrettiği eseri Farsça tercümesi ile birlikte yayınlamıştır. Bkz. (Kitabdar, 1948) Yayımlanan bu eserde bulunan şiirlerin tercümesi yapılmamış olup sadece şairlerin terceme-i halleri Farsçaya aktarılmıştır. Dr. Hayyampur kendisinin bizzat ulaşabildiği nüshaları, neşrettiği esere yazdığı “Mukaddime-i Mütercim” başlığı altında sıralamıştır. Karşılaştırılan yazmalar; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 4085², TY 4097³ ve Nuruosmaniye Kütüphanesi 3720⁴ numaralı yazma nüshalardır. Dr. Hayyampur'un neşrettiği Mecmâ'ü'l-Havâs Türk tezkirecilik tarihi ve içerdiği 333 şair ile de önem arzeden kıymetli bir eserdir. Dr. Hayyâmpûr bu çalışmasında, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan TY 4085 numaralı 1016 h. / 1607 m. İstinsah tarihli yazmayı esas alarak yayına hazırlamış, diğer iki nüsha ile olan farkları da yayımlanan eserin dipnotuna kaydetmiş, bazı yerlerde kelimelerin kendince doğru yazımını ise “ظ - Z” notuyla göstermiştir.

2. ELEŞTİRİLER VE CEVAPLAR

Dr. Hayyampur, karşılaştırdığı nüshalar ve eseri neşrederken almış olduğu inisiyatifler nedeniyle İbrahim Kutluk ve Ahmed Ateş'in eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu eleştiriler 1948 yılında başlamış ve eleştirilere karşı verilen cevaplar neticesinde bu karşılıklı eleştiri-cevap makaleleri 1955 yılında Hayyampur'un son cevap makalesine kadar yaklaşık 7 yıl sürmüştür.

2.1. İbrahim Kutluk, “Türkolojiyi İlgilendiren Yayınlar Arasında İran'da”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 3, Sayı 2-3, 1948

- ✓ Hayyampur, Mecmâ'ü'l-Havâs 'ın müellifi Sâdikî hakkında yeterince bilgi vermemiş, ve müellifin bu eserinin önemine dair bir açıklama yapmamıştır.
- ✓ Hayyampur eserin Türkçe kısmında bir değişiklik yapmamış olsa da eseri Farsça'ya anlamca tercüme etmiştir.

² Bkz. “M” nüshası olarak adlandırılmıştır.

³ Bkz. “D” nüshası olarak adlandırılmıştır.

⁴ Bkz. “N” nüshası olarak adlandırılmıştır.

- ✓ Mütercimim önemli bulmadığını ifade ettiği farkları göstermeyişi kendi kişisel tasarrufudur. Ancak böyle bir metinde farklar gösterilmiyorsa bu durumla ilgili bizleri inandırıcı ve tatmin edici izahat yapılması gerekliydi.
- ✓ Mütercimim eserde tahrif veya düşme olduğunu söylediği yerleri eser ile karşılaştırdığımız zaman mütercimim pek de haklı olmadığını gördük. Naşirin düşme dediği yerler çoğunlukla işaret zamirleridir ki Türkçemizde işaret zamirlerinden sonra isim gelmesine gerek yoktur.

2.2. Abdulresûl Hayyampur, “Teşekkür ve İ'tizâr”, Neşriye-i Danişkede-yî Edebiyat-ı Tebriz, Cilt 3, Sayı 19-20, 1329 h.ş. (1950)

- ✓ İlk ve ikinci eleştiriye bakacak olursak İbrahim Kutluk haklıdır. Fakat İstanbul'da ikametimin sona ermesine 2 ay kala istinsahı ve diğer nüshaları tatbik ettim, zaman darlığı ve acele etmem gerekmesi işi yapmama fırsat vermedi. O dönemde işi olabildiğince çabuk bitirip İran'a dönmem gerekliydi. 1327 yaz tatiline denk gelen kitabın neşri ve basım işi sırasında da iki ay içerisinde hem 300 sayfadan fazla tutan nüshayı temize çekmem hem de üzerinde en az üç kez düzeltme yaptığım matbaadan gönderilen formları doldurmam ve hem de kitap için bir önsöz hazırlamam gerekliydi. Bu yüzden, kitabın yeniden istinsahı sırasında ne bütün farklılıkları kaydedebildim ne de kitabın basımı sırasında müellif hakkında ayrıntılı bir biyografi hazırlayabildim.
- ✓ Üçüncü eleştiriye gelecek olursak bana göre bu bir eleştiri bile sayılmaz. Çünkü bir parçayı bir dilden başka bir dile çevirmenin amacı onun içeriğini ikinci dilde ifade etmektir. Mecmâ'ü'l-Havâs 'ın parçaları da içindekiler hazfedilmeden özetle tercüme edilmiştir.
- ✓ Dördüncü eleştiriye gelince kitabın hatalarıyla ilgili tüm düzeltmelerimde ve beyanlarımda doğru olduğum iddiasını değilim. Ancak metne eklediğim her yerin işaret zamiri olduğu iddiasını kabul etmiyorum. Sanıyorum ki bu kuruntuların kaynağı sayfa 235,237 ve 301'de yapılan düzeltmelerdir. Halbuki benim bu düzeltmelerim işaret zamiri değildir ve metin üzerine isim eklemesi de yapmadım. Öyle ki sayfa 129'da ki tashihim de bu kabildendir asla işaret zamiri ve önceden zikredilmiş bir şey değildir. Bu tip durumda benim düzeltmem sadece Çağatay Türkçesi'nde ki “ni” belirtili nesnesindedir. Bu durum tam tersi olarak İstanbul Türkçesi'nde; eğer isim sesli harfle bitiyorsa “yi”, eğer sessiz harfle bitiyorsa “i” dir. Azerbaycan Türkçesi'nde ise sesli harfle bitende “ni”, sessiz harfle bitende ise “i” dir. Ben metni Çağatay Türkçesi Gramerine göre düzelttim.

2.3. Ahmed Ateş, “Sadıkî Kitabdar, Tezkire-i Mecmâ'ü'l-Havâs ”, Oriens, Cilt 3, Sayı 2, 1950

- ✓ Eserin baş tarafına Sadıkî'nin hayatı için konulmuş olan mukaddime, Tarbiyat'ın Danişmendân-î Azerbaycan ile İskender Bik Türkmen'in Tarih-î Alem-ara-yî Abbâsî adlı kitaplardan aynen kopya edilmiştir.
- ✓ Müellifin hayatı eserde geçen sıraya göre konulmuş olup bilgiler makul bir tertibe sokulmamıştır.
- ✓ Hayyampur üç farklı nüshayı karşılaştırdığını ifade ediyor ancak baş tarafları dışında başka hiçbir yerde varyantın bulunmayışı dikkat çekmektedir.
- ✓ Hayyampur'un D nüshasında bulunan خداوندگار yerine خواندگار ın alınmasının sebebi bilinmemektedir.
- ✓ Mahlas kelimesi yerine tahallus kelimesini kullanıyor oysa şairin şiirde kullandığı ad manasında Türkçede mahlas kelimesini kullanmak daha doğrudur.
- ✓ درمیان اوزبکیه بدلیری bu cümleyi naşir şöyle tercüme ediyor: اوزبکیه دا اول پادشاه دیک دلیریر او بولمایوپدور وی کسی نبوده است. Bu mana doğru sayılabilirse de Türkçe metne uymamaktadır. Esasen burada Türkçe metin bozuktur, bir mana verilebilmesi için او kelimesi ار diye tashih edilmelidir ve D nüshasının varyantını kabul etmek icap eder. (D nüshasında “dalir payda olmayuptur” şeklindedir.)

2.4. Abdulresûl Hayyampur, “İntikad ber İntikad”, Neşriye-i Danişkede-yî Edebiyat-ı Tebriz, Cilt 4, Sayı 1-2, 1330 h.ş. (1951)

- ✓ Ahmed Ateş'in düşüncesinin aksine bu bilgiler açıkça ifade edilmemişse de makul bir düzende işlenmiştir. (ط), (ح), ve (ی) sayfaları incelendiğinde bu bilgilerin dört kısma ayrıldığı anlaşılabilir.
 - i) Müellifin gördüğü ve hatta onlardan bazılarıyla görüştüğü kısımlar.
 - ii) Müellifin şiir söylediğine, şiir bildiğine ve bilmece bildiğine dair kısımlar.

- iii) Ressam olduğuna dair kısımlar.
- iv) Haccamlık ve dışçilikten anladığına dair kısımlar.

- ✓ Açıkçası Ahmed Ateş'in şaşkınlığına karşılık bende hayretler içerisindeyim. Çünkü varyantlar eserin çeşitli yerlerinde bulunmaktadır. Kitabın başından ikinci mecmuanın sonuna kadar olan kısımda bulunan dipnotların fazlalığı varyantların çokluğundan değil kitapta adı geçen padişah ve şehzadelerin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili açıklama yapıldığındandır. Bazı varyantların kaydedilmemiş olmasının sebebi de bunların önemsiz olmasıdır.⁵ Eserin mukaddimesinde de yalnızca mühim olan varyantları kaydettiğimi ve diğerlerimi dikkate almadığımı söylemişim. Yani kaydettiğim varyantlar yalnızca lafız ve mana yönünden önemli olanlardır. Daha önce Tebriz Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde de ifade ettiğim gibi eserin istinsahı ve tatbiki için elimde iki aydan fazla süre yoktu. Öte yandan elimde bulunan üç nüsha dışında başka nüshalarında İstanbul kütüphanelerinde bulunduğunu biliyordum.
- ✓ خواندگار'ın aslının خواندنگار kısaltılarak meydana geldiği doğru olsa da bu خواندگار kullanımının yanlış olduğuna bir delil değildir. Ahmed Ateş خواندنگار yerine Türkçede eksiltilerek خواندگار şeklinde kullanıldığını benden daha iyi bilir. Öyle ki on dokuzuncu yüzyıl ünlü Türk şairlerinden İzzet Molla'da meşhur kasidesinin makta'ında [گوبا اولورمی هر سته بیر گل قصیده سی عرض ایتمسیدی خونکاره عندلیب] bu kelimeyi خونکار olarak yazmıştır. K (Külliyat-ı Sadıkî) nüshasında da geçtiği yerlerin hepsinde خواندگار olarak yazılmıştır. Ayrıca 14. Sayfa dışında D ve N nüshalarında da her yerde خواندگار şekliyle telaffuz edilmiştir. Açık bir şekilde görülüyor ki dört nüsha arasında sadece bir nüshada ve onunda sadece bir yerinde خواندگار şeklinde bir kullanım söz konusudur. Bu nedenle onu da belirtmenin bir anlamı yoktur.
- ✓ Pek kıymetli eleştirmen Ateş'in "Türkçede bilhassa daha ziyade mahlas kullanılır." ve sözlükteki açıklamadan da anlaşıldığı üzere "şairin şiirde kullandığı ad" manasında "tahallus" kelimesini burada kullanmak yanlış değildir. Hatta matbu' nüshada "mahlas" anlamında her yerde "tahallus" kelimesi kullanılmış "mahlas" kelimesi bir kez bile kullanılmamıştır. N nüshasında ise Ateş'in söylediği yer (M nüshası sayfa 14 satır 13)⁷ dışında her yerde tahallus kelimesi kullanılmıştır. Öyle geliyor ki "mahlas" daha çok İstanbul Türkçesine ait olmakla beraber Çağatay Türkçesi ve İran Edebiyatı'nda "tahallus" kelimesi kullanılmaktadır. Bir ihtimalde İran'da yaşamış ve eserini burada kaleme almış olan müellif, İran Edebiyatı'nın etkisi altında kalmıştır. Görülüyor ki "mahlas" bir müstensih hatasıdır ve kaydedilmeğe lüzum yoktur.
- ✓ Bu düşünce kitabın İran'da basılacağı sırada aklımıza geldi ancak bu sırada İstanbul kütüphanelerine ulaşma imkanımız yoktu. İlave olarak D nüshasında da bu kelime مطلعی değil belki de مطلعی şeklindeydi ve sonradan مطلع olarak düzeltilmiştir.
- ✓ Burada M nüshası değil büyük olasılıkla D nüshası yanlıştır. Çünkü Çağatay Türkçesinin "olmak" değil "bolmak" grubuna mensup olduğunu biliyoruz. Bu nedenle "اولمایوپدور" yerine "بولمایوپدور" olmalıdır ayrıca Ahmed Ateş M nüshasında "او" kelimesini "o" şeklinde telaffuz etmiştir. Halbuki sözlüğe bakmış olsa onun "o" olarak değil "av" olarak okunduğunu görecektir. Eğer Lenker sözlüğüne bakacak olursa orada da bu ibareyi görecektir. Eğer Lenker, Ahmed Ateş için ulaşılabilir durumda değilse hiç olmazsa genel olarak her yerde bulunan Şeyh Süleyman Efendi sözlüğüne bakabilir. Bu kelime üç nüshada da birkaç yerde geçmekte ve hepsinde de "او" olarak yazmaktadır.

2.5. Ahmed Ateş, "Mecma'al-havass", Tarih Dergisi, Cilt 5, Sayı 8, 1953

- ✓ Esasen müellifin hayatının tertibe sokulduğu iddiası yersizdir. Çünkü Hayyampur'un kayıtlarına göre Sadıkî başlarda 23-28 yaşlarında, bir başka kayıta ise bize 10 yaşında olarak gösterilmiştir.
- ✓ Fıkraları biraz inceleyince b bölümündeki bir fıkrada محمد پاشا بیلر بگی یمن ifadesi geçmektedir ki burada bir yanlış düzeltmek gerekir. Muhammed Paşa Yemen beylerbeyi değil onun oğludur.
- ✓ Naşirin bazı yerlerde bize varyant olarak göstermiş olduğu yerler aslında müstensih hataları bazen de imla farklılıklarıdır.

⁵ Bkz. M: "kop ragib irdiler" ve D: "kop talib ve ragip irdiler" vd.

⁶ Güya olur mu her sene bir gül kasidesi arz etmeseydi hünkara andelib

⁷ Tahallusdin:mahlasdin N: 7a/15.

- ✓ Hayyampur'un değer verip not kısmına kaydettiği farklar⁸ alelade müstensih hatalarıdır. Ancak yine Hayyampur N nüshasında ki “mahlas” kelimesini “görülüyor ki mahlas şekli kuvvetli bir ihtimale göre, müstensih hatası olup kaydedilmeye layık değildir” (Hayyampur A. , Mecma' al-havâs, 1953) demektedir. Fakat naşirin not kısmında işaret ettiği bütün varyantlar alelade müstensih yanlışlarından ibarettir.
- ✓ Öte yandan naşir göstermiş olduğum nüsha farklarını önemli görmemektedir. N ile D karşılaştırıldığı vakit burada M de olmayan (bunun yerine başka beyitler yazılmış.) dört beyit görülür. Bir kimse böyle bir varyantı nasıl önemsiz bulabilir? (Hayyampur A. , Mecma' al-havâs, 1953)
- ✓ Hayyampur M nüshasında bulunan ve D nüshasında da bulunan “vâkî” kelimesini beğenmemiş ve neşrettiği esere almamıştır.
- ✓ Hayyampur, İstanbul ve Avrupa Kütüphanelerinde bulunan nüshalardan haberdar değildir. Çünkü esere yazdığı mukaddimede bu nüshalardan hiç bahsetmemiştir. Öte yandan eğer bu nüshalardan haberi olmuş olsaydı İstanbul kütüphanelerine erişim imkanının olmadığı zaman hiç olmazsa kendi bulunduğu yerde olan Tebriz kütüphanesinde ki yazmaya bakması gerekirdi. Bunu yapmamış olması asla göz ardı edilecek bir durum değildir.
- ✓ خواندگار yerine خواندگار yazmasının sebebini açıklarken bunun Türkçede böyle kullanıldığını ispat etmeye çalışması boş bir külfettir. (Hayyampur A. , Mecma' al-havâs, 1953)
- ✓ Mahlas kelimesinde de durum aynıdır. N nüshasında geçen kelimeyi hiç olmazsa nota yazmak gerekirdi.
- ✓ بَر او birev kelimesi Hayyampur'un neşrinde ayrı basıldığı için بَر olarak düzeltmek isterken yanlışım. Fakat bunun sebebi bir kelimeyi ikiye bölen Hayyampur'un neşridir. Bu kelime yazmalarda olduğu gibi bitişik yazılması gerekirdi.
- ✓ Sâdikî her şiirin başında onunla uyumlu bir kelime kullanmıştır ancak Hayyampur bunları neşrederken eserden atmıştır ki böyle bir şeye hiçbir naşirin hakkı yoktur. Eğer bu kelimeler atılacaksa bunlarında neden atıldığıнын izahati yapılması gerekmektedir zira her sayfada en az iki üç tanedir.
- ✓ Hayyampur, bütün nüshalarda “قَرَم Kırım” olarak bulunan kelimeyi "قدم kadem" olarak yanlış okumuş ve bu yanlışını da fark etmiştir. Fakat nüshalara dikkat etmediği için ikinci ve doğru olan "قدم kadem" kelimesini çıkarmıştır.
- ✓ Hayyampur'un yerinde olsam عصاكر نصرت فرجام yerine D nüshasında ki عصاكر نصرت مآثر yerine D ve N'de bulunan ایماس şeklini notta gösterirdim. همت سخاوتی حاتمده yerine yine D ve N'de ki همت و سخاوتی şeklini alır hemen yanına gelen حاتم kısmını ise D ve N ile beraber, حاتم yapardım. (Hayyampur A. , Mecma' al-havâs, 1953)

2.6. Abdurresul Hayyampur, “Mecma'ü'l-havas”, Neşriye-i Danişkede-yî Edebiyat-ı Tebriz, Cilt 6, Sayı 1, 1333 h.ş. (1955)

- ✓ Ahmed Ateş'ten daha önce İbrahim Kutluk bilgilerin makul bir sraya sokulmaması hakkında bana bir eleştiride bulunmuştu. Bu eleştirisinde onu haklı bulup kendisinden Neşriye-i Danişkede-yî Edebiyat-ı Tebriz'in üçüncü cildinde yayınlanan yazımda özür diledim ve aynı şeyleri tekrar etmeye gerek görmedim. Fakat ikinci bölümde yapılan itirazları yerinde sayarsak sadece ihmal ve gözden kaçırıldığı anlamına gelebilir ki bu düzenin olmadığı anlamına gelmez. Zaten ilk sekiz maddeden sonra sayfa düzeninin bozulması da adı geçen bu maddelerin düzenlendiğine işaret eder.
- ✓ 29. Madde de Yemen Beylerbeyi oğlu Muhammed Paşa'nın şairliğinden söz ediliyor, Sadıkî'nin şairliğinden değil (Ateş, Mecma' al-havass, 1953). Burada Ahmed Ateş pek dikkat buyurmamışlardır. Çünkü bu madde B bölümünün bir parçasıdır ve B bölümü sadece müellifin şairliği ile ilgili değil aynı zamanda onun şiir ve bilmece şinaslığı ile ilgilidir ki bahsi geçen bu madde müellifin şiir şinaslığını ortaya koymaktadır. “Oğlu” ibaresinin olmayışına gelince burada açıkça görülüyor ki bir matbaa hatasıdır, zira bu kelime esas metinde bulunmaktadır. (Hayyampur A. , Mecma al-havas, 1955)
- ✓ Nüsha farklarını kaydetmedeki esas amacım metindeki hataları düzeltmektir. Buradaki farkların çoğunun müstensih hataları olması doğaldır. Üç nüshanın da ilk sayfalarında bu kadar çok müstensih

⁸ M: مزيب | N: مزین - M: شفقت | N: شفقت vd.

hatası bulunmasında ki esas durum müellif kitabı yazmaya başladığında bazı yerlerde sanat yapmış ve bazı yerleri de muğlak şekilde yazmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum sonuç olarak müstensihlerin çokça hata yapmalarına sebep olmuştur.

- ✓ Diğer bir iddiaya gelecek olursak Ahmed Ateş burada kabalık etmiştir. esere yazmış olduğum mukaddime de diğer nüshalardan bahsetmemiş olmam bunları bilmediğim anlamına gelmez. Öyle ki mukaddimeye yazmış olduğum “Araştırdığım vakit bu tezkirenin iki nüshasının daha ulaşılabilir olduğunu gördüm.” (Kitabdar, 1948) Bu ifadenin içinde barındırdığı anlam bir veya birkaç nüshanın olduğu fakat bizim için ulaşılabilir olmadığıdır. Öte yandan Tebriz’de bulunan nüsha çeşitli nedenlerden dolayı Tahran’da bulunmaktaydı. Kütüphane sahibinden Tahran’a gönderilmiş olan nüshayı incelemek üzere istettim, ne yazık ki nüsha elime ulaştığında kitap çoktan basılmıştı.
- ✓ Ne yazık ki sayın Ahmed Ateş burada da kabalık etmiştir, ben size doğrusunu açıklayayım. Onun iddiasına göre خواندگار doğru خواندگار yanlıştır ve ben de dipnotta göstermemek için خواندگار kelimesinin de yanlış olmadığını göstermek zorundaydım. Metnin hiçbir yerini değiştirmedim şeklinde açıklama yapmam bu durumda yeterli değildi. Açıkçası İzzet Molla gibi büyük bir şairin خواندگار kelimesini kullanması bu kelimenin doğruluğunu ispat için halkın kullanımından daha etkilidir.
- ✓ Bu kelime D nüshasında tashihli olarak yer almaktadır. Görünüşe göre müstensih ilk başta مطلى yazmış, daha sonra hatasını fark etmiş olmalı ki bu kelimeyi مطلع olarak düzeltmiştir. Zaten bu kelime D nüshasına göre مطلع veya مطلى olarak okunması gerekmektedir yani hiçbir şekilde مطلعنی değildir. Ancak sayın Ateş’in kendileri “hem bu kadar uğraşmaya ne hacet? Bu kelime N nüshasında tashihsiz olarak ve açık bir şekilde مطلعنی dir. ” (Ateş, 1953) demektedir. İşte burada Ateş’in eleştirisi benim değil kendisine olmalıdır. Ateş ilk olarak bu kelimeyi D nüshasında gördüğünde N nüshası onun için ulaşılabilir olduğu halde bu nüshaya bakmamıştır. Bu yüzden ilk makalesinde N nüshasından hiç bahsetmemiş sadece D nüshasıyla ilgili farklardan söz etmiştir.
- ✓ Ateş “بر او” kelimesini bilmemekte bu yüzden ilk yazdığı makalede “بر er” şeklinde olması gerektiğinden söz etmektedir. Daha sonra yazmış olduğu makale de ise “بر او” ayrı yazılmaması gerektiğini bu yüzden kendisinin de hataya düştüğünü ifade ediyor ve suçu bizim üstümüze atıyor. Madem öyle hem bu kelimeyi biliyordu hem de M nüshasında ki gibi bitişik olması gerektiğinden söz ediyordu, o zaman neden bu kelimenin doğrusu “بر ار” şeklinde olmalıdır diye eleştiride bulundu? Ortada şöyle bir gerçek var ki Ateş ilk makaleyi yazdığında bu kelimeyi bilmiyordu. Eğer bilse idi bu kelime ayrıda yazılmış olsa bitişikte yazılmış olsa bu kelimenin neyi ifade ettiğini anlardı.
- ✓ Şiir başlarında bulunan şiirle ilgili kelimeleri atmama konusuna gelince metni aynen neşretmem gerekliydi burada Ateş haklıdır. (Hayyampur, 1953)
- ✓ “قرم Kırım” kelimesi esas nüshada zaten bulunmamaktadır. Ateş’in burada ne demek istediğini biz anlayamadık. (Hayyampur, 1953)
- ✓ Ateş burada sadece همت سخاوتی kısmında doğrudur. Ancak عصاكر yerine neden عصاكر عصاكر tercih etmektedir? Yoksa عصاكر kelimesi ص ile olduğu için mi? Veya ايرماس yerine neden ايرماس işaret etmiştir? (Hayyampur, 1953)

3. İNCELEME

Bu bölümde daha çok eleştirilerin odağındaki noktaları incelemeye alarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Makaleler incelendiği zaman daha çok şu konuların öne çıktığı görülmektedir.

3.1. Müellifin Hayatı Hakkında Yeterli ve Düzenli Bir Şekilde Bilgi Verilmediği İddiası.

Bu konu hakkında ilk olarak İbrahim Kutluk, müellif hakkında yeterince bilgi verilmediği hususunda eleştiride bulunmuştur. Dr. Hayyampur bu eleştiri karşısında eserin neşre hazırlanma süresinin kısalığından ve işlerinin yoğun olmasından kaynaklı olarak böyle bir durumun ortaya çıktığı söylemiş ve İbrahim Kutluk’a cevaben yazdığı makalesinde kendisinden özür dilemiştir. Yine bu konu da müellif hakkında verilen bilgilerin makul bir tertibe sokulmadan verilmesini Ahmed Ateş Oriens Dergisi’nin üçüncü cildinde yayımlanan makalesinde eleştirmiştir. (Ateş, 1950) Dr. Hayyampur ise bu eleştiriye karşı çıkarak müellifin hayatının düzenli bir şekilde okuyucuya sunulduğu iddiasında bulunmuştur. Evvela burada iki büyük üstadın anlaşamadığı bir husus vardır ki; Ahmed Ateş’in perspektifinden konuyu ele aldığımız vakit böyle bir nüshada müellifin hayatının kronolojik bir düzen içerisinde verilmesi gerektiği görüşüdür. Dr.

Hayyampur'un düşünce yapısına gelecek olursak, müellifin hayatındaki belirli dönemlere ait bilgilerin sınıflandırılarak eserde sunulması, müellif hakkında verilen bilgilerin makul bir tertibe sokulması anlamına gelmektedir. Fakat bir eseri neşrederken -aksi bir durum yok ise- yapılması gereken Ahmed Ateş'in tamda anlatmak istediği gibi müellif hakkında ki bilgilerin kronolojik olarak okuyucuya sunulmasıdır.

3.2. “خاندکار” ve “خواندکار” Kullanımı.

Eğer burada Ahmed Ateş'in maksadı Dr. Hayyampur'un hazırladığı eserde bu farkın dipnotta gösterilmesi ise bu makul bir eleştiridir ancak anlaşılana o ki Ahmed Ateş bütün nüshalarda geçen خواندکار kelimesinin yok sayılıp خاندکار şeklinin kullanılması konusunda eleştiride bulunuyor. Ahmed Ateş M nüshasında olmayan, sadece D nüshasının bir yerinde var olan خاندکار şeklinde yazılması gerektiği eleştirisine ilişkin araştırmalarımız esnasında Şah Tahmasb'in yazmış olduğu Tezkire-î Şah Tahmasb adlı eserde Sultan Süleyman için “خواندکار – Hünkar (Handîkar)” ifadesini kullandığı sonucuna ulaştık. “*لحن او خطاب با سلطان*” Bkz. *Sultan Süleyman'a karşı üslubu saygılı ve ona hünkar olarak hitap ediyor*. Bkz. (Muhammedî, 2009). Abdülşekur Müdebber'in, Kelkete baskısı ile Alman devlet kütüphanesinde bulunan nüshayı karşılaştırdığı “Tezkire-i Şah Tahmasb, şerh-î vaka-yî ve ahvâlat-î zindeganî Şah Tahmasb-î Safevî be kalemi hodeş” adlı eserden rastgele bakılan sayfalarda “خواندکار” ve “حضرت خواندکار” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir.(s.20 iki kez, s.21 dört kez, s.34 üç kez, s.45 iki kez ve s.67 üç kez.) (Tahmasb, 1965) Ayrıca Mehmet Oğuzhan Kuşoğlu'nun hazırlamış olduğu doktora tezinde ve Ekrem Bakırov'un hazırlamış olduğu Sadık bey Avşar, Tezkire-i Mecmâ'ü'l-Havâs adlı neşirde de خواندکار şekli neşre esas alınmıştır. (Afşar, 2008) Esasen bu kelimenin başta Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere diğer bazı devlet ricali için kullanıldığı göz önünde bulundurulursa خواندکار şeklinde ki kullanım daha uygundur. Bu durumda Dr. Hayyampur haklı sayılır. Diğer taraftan şunu da belirtmekte fayda var Kuşoğlu'nun hazırlamış olduğu tezde sadece bir yerde dipnotta gösterilen farkta esasen D nüshası için değil G.B. şeklindeki kısaltma ile anılan Almanya Erfurt Üniversitesi'ne bağlı eski Avusturya Dükalığı Kütüphanesi “Gotha Koleksiyonu” Türkçe Yazmaları 154 numaralı nüsha için kaydedilmiştir. Bkz. (Kuşoğlu, 2012, s. 186)

3.3. “Şairin Şiirde Kullandığı Ad” Manasında “تخلص - tahallus” ve “مخلص - mahlas” Meselesi.

Ahmed Ateş'in şairin şiirde kullandığı ad manasında Türkçede ki doğru kullanım “mahlas” eleştirisini incelerken fark ettik ki Kuşoğlu'nun tezinde, tezkirenin Türkiye Türkçesine aktarıldığı bölümde, nüshalardaki “tahallus” kelimesinin geçtiği her yer için “mahlas” şekli kullanılmaktadır. Eğer Dr. Hayyampur bu eseri günümüz Türkçesine aktarmış olsaydı Ateş Hoca buradaki eleştirisinde haklı olabilirdi. Ancak müellifin kaleme aldığı eser Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir eserdir ve o dönem için “tahallus” kelimesinin “mahlas” şekline daha yaygın olarak kullanımda olduğu düşünülebilir. Hatta bu manada Osmanlı Türkçesinde dahi kullanılmaktadır. M nüshasının her yerinde “tahallus” olarak geçen bu kelime sadece D nüshasının bir yerinde “mahlas” olarak geçmektedir. Bunun da pek tabii müstensih hatası olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Kuşoğlu'nun hazırladığı metinde de D nüshasındaki “mahlas” kullanımı dipnot şeklinde gösterilmiştir. Bkz. (Kuşoğlu, 2012, s. 166)

3.4. Kişi Anlamına Gelen “بر او – birev” Kelimesi.

Açıkçası makaleleri sırayla okumaya başladığımızda Ahmed Ateş'in “birev” kelimesini bilmediği intibasına kapıldık. Bilse dahi o an için hatırlayamadığı, daha sonra inceleyip hatırladığı hissedilmektedir. Bu hissi bizde uyandıran husus Ateş Hoca'nın Oriens'in 3. Cildinde yayınlanan makalesinde esasen Türkçe metnin bozuk olduğunu iddia etmesi ve bir kişi, kimse anlamına gelen “بر او - birev” kelimesi yerine بر ار şeklinde düzeltme önermesidir. (Ateş, 1950) Daha sonra karşılıklı yazılan makalelerde Ahmed Ateş bu hataya Dr. Hayyampur'un neşrinde kelimenin ayrı yazılması nedeniyle düştüğünü ifade etmiş, Hayyampur ise ateş Hoca'nın bu kelimeyi bilmediğini sonradan öğrendiğini iddia etmiştir. Aslında bu durum Ateş Hoca'nın hataya düştüğünü kabul etmesiyle birlikte bir sonuca varmıştır. Gerçekte metnin Türkçesinin bozuk olmadığı, Ateş Hoca'nın ilk makalede hataya düştüğü ortaya çıkmıştır. Ancak yine de Ateş Hoca Tarih Dergisi'nde yayınlanan makalesinde Hayyampur'a bu konuda eleştirilerini sürdürmüş, onun Zenker sözlüğünden örneğini verdiği “av” maddesini kabul etmemiş, Çağatay Türkçesinde bu anlama gelen böyle bir kelime olmadığını ifade etmiştir. (Ateş, 1953) Bu duruma tam bir mutlakiyet kazandırmak adına Kuşoğlu'nun doktora çalışmasını inceleyince “birev” kullanımının olduğunu gördük. Hatta karşılaştığımız şu açıklama “Eski Türkçe'de topluluk sayı ismi yapan +ağu/+egü ekinin, Harezmi Türkçesi'nden itibaren +av/+ev şekline dönüştüğü bilinmektedir, bu şekil Çağatay Türkçesi'nde genelleşmiştir.” bizi şu sonuca ulaştırmıştır. Çağatay Türkçesinde birisi, bir kişi anlamında sadece “bir+ev” kullanımının değil farklı

kullanımlarının da olduğunu ortaya koymaktadır. “Bkz. *Birev, biregü.* - (Uzuntaş, 2012, s. 45); *Bkz. Birevgü, biregü* - (Durak, 2019, s. 192) “

3.5. Nüsha Farklarının Gösterilmemesi ve Eserde Geçen Şiirlerin Nazım Şeklini Gösteren İfadelerin Atılması.

Açıkçası nüsha farklarının gösterilmemesi hususunda Dr. Hayyampur önemli gördüğü varyantları ve genel olarak müstensih yanlışlarıyla beraber imla hatalarını gösterdiğini belirtmiş olsa bile böylesi bir çalışmada üç nüshanın birbirleri ile olan farklarını pek tabii görmek isterdik. Şunu da ifade etmek gerekir ki bu konuda Dr. Hayyampur yapmış olduğu açıklamalarda bizleri pek ikna etmemiştir. Eserde geçen şiirlerin nazım şeklini belirten ifadelerin matbu’ esere konulmamış olması konusuna gelince, Dr. Hayyampur eserin orjinal metninde hiçbir şekilde eksiltme yada arttırma gibi bir tasarrufta bulunmadığını söylemiş olsa dahi eserde yazılmış olan şiir başlıklarının herhangi bir sebep olmaksızın matbu’ eserden çıkarılmış olmasına bir anlam veremedik. Gayet açık ki Ahmed Ateş eleştirisinde oldukça haklıdır. Dr. Hayyampur da bu konu özelinde Ateş Hoca’nın haklılığını ifade etmiştir.

4. SONUÇ

Hazırlamış olduğumuz bu çalışmada herhangi bir tarafgirlik yapmadan açıkça elde ettiğimiz hususları sade bir şekilde sunmaya çalıştık Hayyampur neşrine yapılan eleştirileri incelemek amacıyla başladığımız çalışmamıza, evvela İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan ve Hayyampur neşrinin ana nüshasını oluşturan TY 4085 numaralı yazma nüshayı ve Hayyampur’un hazırlamış olduğu eseri temin etmekle başladık. Sadece yazma nüshalardan hareket ederek bir sonuca ulaşmaktan ziyade literatüre geçmiş yeni neşirleri ve çalışmaları da incelemek ve bir sonuca varmak istedik. Literatür taramaları esnasında Ekrem Baqırov’un neşri ile birlikte Kuşoğlu’nun bilinen tüm nüshaları inceleyerek hazırlamış olduğu kıymetli teze ulaştık. Çalışmamızın ilerleyen safhalarında İbrahim Kutluk ve Ahmed Ateş tarafından yapılan eleştirileri ve Abdurresul Hayyampur tarafından verilen cevapları kronolojik olarak listeledik. Tüm eleştiri ve cevapları tek tek inceleyip bir süzgeçten geçirerek önemli gördüğümüz hususları çalışmamızda ifade etmeye çalıştık.

Çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçlarda Hayyampur’un hazırlamış olduğu eserde bazı teknik kusurların bulunduğu açıkça ifade edilebilir. Ancak günümüzde dahi tenkitli neşir veya bazı ilmi çevrelerce daha sık kullanılan ismiyle edisyon kritik çalışmalarının halen daha net ve kesin kurallarının tayin edilmemiş olmasından dolayı bu teknik eksiklikler pek göze çarpmamaktadır. Öte yandan, Kutluk ve Ateş hocaların yapmış oldukları tüm eleştirilerde de haklı olmadıkları yaptığımız incelemelerde ortaya çıkmaktadır. Tüm bu hususlar dahilinde Hayyampur’un hazırlamış ve Farsçaya tercüme etmiş olduğu bu eser Türk tezkirecilik tarihine ait güzide bir eser olması ve devrin Çağatay Türkçesine ait dil özelliklerini taşıması bakımından kıymetli bir eserdir.

KAYNAKÇA

- Afşar, S. B. (2008). *Tezkire-i Mecmaül-Havas haz. Ekrem Baqırov*. Tebriz: Elm Yayınları.
- Ateş, A. (1950). Sadıkî Kitabdar - Tezkire-i Mecma’ü’l Havas. *Oriens*, 3(2).
- Ateş, A. (1953). Mecma’al-havass. *Tarih Dergisi*, 5(8).
- Durak, M. (2019). *Çağatayca Taberi Tarihi (İnc. Met. Söz.)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hayyampur, A. (1950). Teşşekkür ve İ’tizâr. *Neşriye-i Danişkede-yî Edebiyat-ı Tebriz*, 3(19-20).
- Hayyampur, A. (1951). İntikad ber İntikad. *Neşriye-i Danişkede-yî Edebiyat-ı Tebriz*, 4(1-2).
- Hayyampur, A. (1953). Mecma’ al-havâs. *Oriens*, 6.
- Hayyampur, A. (1955). Mecma al-havas. *Neşriye-i Danişkede-yî Edebiyat-ı Tebriz*, 6(1).
- Kitabdar, S. (1948). *Mecma’ül Havas be Zeban-î Türkî-yi Chagataî, haz. Abdurresul Hayyampur*. Tebriz: Çaphane-î Ahter.
- Kuşoğlu, M. O. (2012). *Sadıkî Kitabdar’ın Mecma’ü’l-Havas Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Kutluk, İ. (1948). Türkolojiyi İlgilendiren Yayınlar Arasında İran'da. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(2-3).
- Muhammedî, Z. A. (2009). "Tahmasb be rivayet-î Tahmasb. *Ketab Mah Tarih ve Coğrafya*(133).
- Nâci, M. (1900). *Lugatî Nâci*. İstanbul: İstanbul Asr Matbaâsı .
- Öz, Y. (2012). Tezkire. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41.
- Tahmasb, Ş. (1965). *Tezkere-i Şah Tahmasb şerh-i vaka-yî ve ahvâlat-î zindeganî Şah Tahmasb-î Safevî be kalemi hodeş, haz. Abdulşekur Müdebbir*. Berlin: Çaphane-î Kavîyan.
- Terbiyet, M. A. (1999). *Danişmendani-i Azerbaycan*. Tahran: Matbaa-i Meclis.
- Uzuntaş, H. (2012). *XIV. Yüzyula Ait Çağatayca Bir Metnin Transkripsiyonu, Çevirisi, Sözlüğü ve Dil Özellikleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vefâî, Z. (1999). *Nam-Avaran-ı Azerbaycan* (Cilt 2). Tebriz: İntişarat-ı Zeyneb.

